

Silva Meznarić

Centar za istraživanje migracija
i narodnosti, Zagreb

Primljeno 26. 5. 1987

JEDNO MOGUĆE SOCIOLOŠKO PROMIŠLJANJE O NACIJI I ETNICITETU*

SAŽETAK

Već dulje vrijeme, najmanje od vremena *Annales*a govorimo o konvergenciji sociologije i historiografije. U članku autorica dokazuje koliko može biti plodno međusobno sudjelovanje obiju ukoliko je predmet istraživanja suvremeni etnicitet (ethnic revival), nacija i nacionalizam. Preispituje se analitički aparat klasične historiografije i sociologije sa stanovišta moderniteta; pokušava se dokazati da se sociologija lišava pomalo opsesije »strukturuom« i funkcijom a historiografija »vremenskim slijedom« događaja, te da njihovo međusobno približavanje na materijalu istraživanja etničkog i nacionalnoga može uroditi plodom novih teorijskih postignuća. Ta bi se postignuća mogla temeljiti na: preuzimanju poimanja vremenosti i vremensko-prostorne analize iz suvremene historiografije u sociologiju te na preuzimanju poimanja strukture i funkcije iz sociologije u historiografiju.

»It has proved as disastrous to leave the history of nationalism to nationalists as that of railways to railway enthusiasts«
(Eric Hobsbawn, 1972).

I doista. Krajnje je bilo vrijeme da se sociologijsko i historiografsko promišljanje o naciji, etniji, o nacionalnome, etničkome, oslobodi budnica.

Korak je to od kolekcionarstva, od sabiranja činjenica prema refleksiji o vlastitoj metodi i o metodama susjednih znanosti, sličnih usmjerenja. Dogodilo se da su tako, a u povodu teme nacije i etnije, sociologija i historiografija »iskoračile« iz utabanih epistema ka međusobnoj oplodnji: sociologija se oslobodila opsesije »strukturuom«, historiografija »vremenom«.

Zašto baš povodom nacije i etnije? Zar nije bilo i drugih povoda takvu preobratu? Jedan se odgovor nameće gotovo sam od sebe: zato što je najednom postalo neophodno da o velikim ljudskim kolektivitetima, njihovu smještaju u vremenu i prostoru, o potrebi ljudi da pripadaju, o ulozi te potrebe u modernizaciji — razmišljamo na način koji će utažiti modernu radoznalost: način, koji se neće zadovoljiti opisima, zakonitostima, odnosima proizvodnje i simboličkih prostora, jer to sve zajedno ne pruža odgovor na pitanje: otkud čovjeku potreba da organizira svoju zajednicu u znaku »naroda« odnosno »nacije«? U prepoznatljivom znaku »etničkoga« i »nacionalnog«?

* U sažetijem obliku, ovaj je rad bio uvodnim referatom na studijskoj grupi »Čovjek i sistem«, Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, 31. siječnja 1987.

U prvom dijelu ovog rada pokazat ćemo kako u nekim istaknutim suvremenim sociološkim i historiografskim pristupima izgleda taj iskorak sociologije i historiografije u međusobnom oplođivanju na polju »nacionalnog«; u zaključnome dijelu ukratko ćemo se osvrnuti na sociološko i historiografsko promišljanje o etničkome.

Ovaj je rad eklektične naravi; ulazi u slabo istraženo područje u nas, stoga će pokušati »uzeti ono dobro«, ako ne i najbolje od drugih, razvijenijih. Iz istoga razloga, naslov rada nužno bi valjalo promijeniti u: KAKO SOCIOLOZI MISLE O NACIJI, ETNIJI te o nacionalizmu, odnosno etnocentrizmu.

Naveli smo dosad dvije ograde: literaturu »onih boljih, razvijenijih« i »sociološku«. Poslužit ćemo se sa još nekoliko ograničenja našeg diskursa: sociološka produkcija o temi »nacija« na glavnim evropskim (slavenskim i neslavenskim) jezicima u posljednjih dvadesetak godina iznosila je (jesen 1984) po podacima Congress Library u Washingtonu oko tridesetak tipkanih stranica bez proreda. Tome bi trebalo dodati produkciju »onu između« — politološku i historiografsku, te specijalnu bibliografiju koju izdaje Canadian Review for Nationalism (1). Iz tog je mnoštva za ovu priliku odabrano onih nekoliko knjiga i članaka koji su, čini se, u posljednjih desetak godina znatnije utjecali na umovanje o naciji u sociologiji i dijelom historiografiji. Zajedničko im je da postavljaju dvije tvrdnje: prva je da su se sociologija i historija pokazale nesposobnima da razmišljaju o naciji, etniji; osposobiti ih znači opremiti ih metodološki i učiniti ih kompatibilnima. Druga je da je teško naći područje u društvenim znanostima na kojem vlada tolika analitička zbrka. Stoga je zasad nažalost još uvijek nužno ostati u sferi spekulacije, radije nego upustiti se u neutemeljene analitičke formule. No vrijedi započeti čišćenjem; ono bi nas moglo približiti barem pravim pitanjima. Svrha je ovog rada dakle slijedeća: iznijeti utemeljene sumnje i, na osnovi njih, prava pitanja u nekih od odabranih autora o »naciji/etni« kao problemu sociologije. Postoji opravdana nada da će nas njihova pitanja navesti da postavimo i naša, a s obzirom da živimo u podneblju koje je, kako se mnogi autori slažu, zlatni rudnik za građu problema nacionalnog i etničkog nadati se da nećemo posustati niti u iznalaženju odgovora.

Prvo ćemo iznijeti problem »nesposobnosti« historiografije i sociologije da misle o naciji; zatim ćemo obraditi problem kompatibilnosti odnosno konvergencije historiografije i sociologije danas; naposljetku iznijet ćemo ideju kako bi mogao operirati analitički uređeni sociološki aparat na materijalu etničkog.

Historičari, sociolozi, zanesenjaci

Gotovo je neobjašnjiv nemar što su ga pokazali sociolozi a napose historičari prema problemu nacionalnog, nacije i etnije (5). Problem je, čini se, bio prepušten zanesenjacima, ljubiteljima vlastitoga nacionalnog sućanstva, što se pokazalo, tvrdi naprimjer Eric Hobsbawn, »katastrofalnim. To je tako kao kad bismo željeznice prepustili željezničarskim entuzijastima« (5: 397). Sve dok se ne izvučemo iz zanesenjačkih obrada u analitičke, ne treba se zavaravati mišlju da je moguće nešto više od spekulacije.

Iznesimo odmah ogradu spram te tvrdnje: koji je to trenutak kad će nastupiti sumrak spekulacije i osvit analitike? Može li se on opisati? Netko će reći: »razvijena« historiografija i »razvijena« sociologija znaju svoj posao, ne

moгу biti »zanesenjačke«. Zanesenjaštvo je danak parohijalnosti. Pa pogledajmo zasigurno najsvježiji primjer: *Historikerstreit* u Zapadnoj Njemačkoj.¹

Očito je da su poslenici jedne od razvijenijih suvremenih humanističkih znanosti, zapadnonjemačke historiografije, ušli u zanesenjačku fazu konstrukcije nacije. Treba li to ocijeniti dobrim ili lošim, izvan je ove rasprave; željeli bismo tek problematizirati Hobsbawnov sud i ustvrditi da se analitički aparat ne stvara »u nekom određenom trenutku razvoja« već se očito oštiri u diskursu.

No »grijesi prošlosti« historiografiji i sociologiji ne mogu time biti otpušteni: a oni su znatni. Nemoguće je danas ući u analizu nacije/etnijske i nacionalizma kada se moramo suočiti s kaosom na području definicije. Definicije su ili empirijske, stoga djelomične ili nepodesne, ili pak »subjektivne«, stoga često tautološke i aposteriorne. »Definirati naciju samo postojanjem nacionalne svijesti puko je kazivanje da je nacija ono što se ponaša kao nacija, odnosno, da se ona ne može predvidjeti već samo prepoznati« (5: 386). Isto vrijedi i za definicije etnijske.

U takvoj zbrci najsigurnije je zateći se historijski orijentiranim teorijama nacionalnoga i etničkoga. Na scenu sada stupa sociologija koja je uspjela razviti dvije najpopularnije inačice takvih teorija: marksističku i onu koja se naziva »modernizacijom«. Obje imaju znatne teškoće s realnim svijetom i analitičkom aparaturom. Marksistička je inačica podcijenila značenje i žilavost etničkoga fenomena. Teorije modernizacije pak »okljaštrene su izuzetnim primitivizmom svojih u osnovi *single-step* odela povijesti i svojom nemoći predviđanja« (5: 387). Kad bismo se morali odlučivati, smatra naprimjer Hobsbawn, odlučili bismo se za marksizam zato što je pokazao manju sklonost greškama. Ima i prednosti: predvidio je fuziju socijalnih i nacionalnih elemenata u oslobodilačkim ratovima ovog stoljeća te historijsku ulogu takvih pokreta u neevropskim zemljama. S druge je strane potpuno podbacio u analitičkoj moći obrade takozvanih nacionalnih pitanja u situacijama poslije revolucija. U tom se podbačaju marksizam približio primitivizmu teorija modernizacije: dijele, naime, uvjerenje da je »nacionalna, etnička svijest« zapravo jedan čvor u razvoju koji je, naravno, opredijeljen pojednostavljeno kao: razvoj znači sve veće ovladavanje prirodnim resursima pomoću tješnje suradnje među ljudima, i sl. To shvaćanje relacije nacija—etnijska—razvoj opovrgava nacionalizam u razvijenim zapadnoevropskim zemljama koji je sve prije nego integrativan. Marksizam i teorije modernizacije dijele još slavniji podbačaj: mogućnost predviđanja nacionalnih pokreta i stvaranja nacija tada kada nisu vezane za »opstojeći ili tek historijski zapamćen polis« (5: 395). A to su gotovo sve nove nacije i države srednje i južne Evrope što su se oblikovale u ovom stoljeću. Marksizam, kao i druge društvene teorije devetnaestog stoljeća, čak se ogradio od potrebe da o njima razmišlja, označivši ih »nehistorijskima«. Historiografija, smatra Hobsbawn, čak se nije posebno ni ograđivala od teorije i predmeta etničkoga ili nacionalnog, jednostavno ga je zanemarila. Iz toga proizlazi da »jest nešto u predmetu samom« što jednu društvenu znanost (sociologiju) proglasi sterilnom a drugu, humanističku (historiju) naizgled nezainteresiranom.

Stvar je izgleda u tome što predmet sam zahtijeva obradu i analitički aparat, ukratko razumijevanje, koje te znanosti nisu imale ili nisu dovoljno imale. Sociologija, funkcionirajući dugo, predugo preko »struktura« i »funkcija«, previdjela je »vrijeme« i »prostor«, previdjela »aktera«, pojedinca. Previdjela

¹ *Historikerstreit*, rasprava između Jürgena Habermasa, E. Noltea i A. Hillgrubena (svibanj—studenj 1986). Habermas predbacuje historičarima da žele uspostaviti preko »historijskog nacionalizma« takav tip prošlosti s kojim će se Zapadni Nijemci moći identificirati. Vidi: Gordon Craig, *The War of German Historians*, New York Review of Books, 33/1987, br. 21/22, str. 16—18; i *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 6. lipnja 1986.

trajanje (*longue durée*) i odnos pojedinca i strukture. Sastojke, dakle, neopodnožne za promišljanje o naciji, koje inače sadrži historiografija. Potonja pak, držeći se donedavna proučavanja razlika među društvima i uzimajući ih pod lupu jedno po jedno, nije se ni mogla dovinuti do potrebe za teorijom »kako je neka (uzmimo: etnička, nacionalna) zajednica uopće moguća«. Odijeljene, sociologija i historija razvile su svoju iako nepotpunu opremu za promišljanje o naciji. Sociologija — sposobnost generaliziranja, zaključivanja o strukturi, historija — sposobnost generaliziranja, zaključivanja o promjenama u *longue durée*, tijekom vremena. Opreme su očividno komplementarne, pa kako je ta komplementarnost čini se uvjet da se izvučemo iz spekulativnog šarenila »promišljanja o naciji/etničiji, pogledajmo što se tu može učiniti.

Sociologija i historija: dijalog gluhih²

Pomažući se komparativnim prednostima a ne odmažući se komparativnim nedostacima, sociologija i historiografija mogle bi se izvući iz vlastitog parohijalizma (2). Historičari su »parohijalni« jer se bave »svojim« temama u »svojem« vremenu na »svojem« teritoriju. Sociolozi su parohijalni u metaforičnome smislu; zanemaruju, naime, vrijeme, trajanje. Njihova su istraživanja namijenjena sadašnjosti ili, nekim čudnim pomakom, prošlosti koja ne prekoračuje iskustva jedne generacije — nekih tridesetak godina. Međusobno se, naravno, sociolozi i historičari ne poznaju, ali zato, ili upravo stoga, skloni su da jedni druge okite stereotipima. Mnogi historičari smatraju da su sociolozi »ljudi koji objavljuju poznate stvari barbarskim i apstraktnim žargonom, nemaju nikakva sluha za vrijeme i prostor, gnječe individue u rigidne kategorije i povrh svega uvjereni su da su te radnje 'znanstvenog karaktera'« (2: 14). Sociolozi smatraju da su historičari amaterski miopički sakupljači činjenica, bez metoda, u kojih je »the vagueness of their data matched only by their incapacity to analyse them« (2: *ibid.*).

Cini se da obje strane pate od neinformiranosti i anakromizma. Sociolozi gledaju na historičare kao da su još u Ranke fazi (naracija bez analize), a historičari gledaju na sociologe kao na »number crunchers«, kojima ljudi služe kao vješalice za njihove izmišljene varijable. Do toga je došlo tokom njihova odijeljnog razvoja (2). Kako i zašto?

Marx, Engels, Tocqueville bili su »blizu« historije, Comte se oslanjao na prošlost, upotrebljavajući historiografiju, kako sam reče »bez naziva mjesta, imena ljudi ili naroda« (2: 16). Za Spencera nije potrebno gubiti riječi; svi skupa, Marx, Engels, Comte, Spencer služili su se historijskom metodom smještajući svaki običaj, artefakt, društvo u određeni vremenski slijed. Bili su tako preteče tzv. socijalne historije.

Historičari od profesije nisu već tada bili naklonjeni socijalnim historijama, s Rankeom definitivno se ustaljuje politička historija, historija države. Time se historiografija usmjerava ka »objektivnosti«, ka dokumentu, historiji oficijelnog, provjerljivog, dakle znanstvenoj historiji. Socijalni historičari, međutim, ostaju metodološki amateri, praveći historiju »iz koje je iscijeđena politika«, kako je to rekao Trevelyan, ili historiju koja nalikuje »staretinarnici« (old curiosity shop), kako reče Macaulay. Te su se historije bavile cestama, brakovima, običajima, novinama, dnevnim životom, a na štetu »ratova i mirova«. Dok je socijalni tip historije bio zapostavljen kao neznanstven, sociologija je od nekih bila odbacivana kao apstraktna i reduktivna. Dilthey i Windel-

* izraz Fernanda Braudela

band, na primjer: Dilthey je Comtea smatrao šarlatanom, a Windelband u diobi na nomotetičke i ideografske znanosti nije nalazio mjesta sociologiji.³

Comte historičarima nije ostao dužan; iako je neštedimice upotrebljavao njihov »materijal«, smatrao je da su to »beznačajni detalji, djetinjasto skrpljeni iracionalnom radoznalošću slijepih kompilatora sterilnih anegdota« (2: 20). Spencer se pak bunio protiv povijesti raznoraznih kraljeva kojom djeci pune glave u školama. I tako sve do Durkheima i, naravno, Webera; Weber se na primjer oslonio na historičare ne samo u građi već i u konceptima, kao što je »patrimonijalna država« ili »karizma«. I tada »najednom«, kaže Burke, dolazi do novog prekida, no sad kolo vode sociologija i antropologija. Uvođenjem *field-worka* kao mjerila egzaktnosti, antropologija i sociologija kao da pariraju Rankeovu tipu provjerljivosti. *Field-work* si historija ne može priuštiti; dolazi do vidnog odmicanja sociologije u »suvremene« događaje. Durkheim s radom o suicidu preteča je tog odjeljivanja, slijedi čikaška škola i sljedbenici Franza Boasa. Malinowski pokopava prošlost, zadržava je jedino kao »sliku«. Taj »fundamentalni pomak« Burke naziva: kultivacijom sadašnjosti na štetu prošlosti (2: 23).

U isto vrijeme kad sociolozi gube interes za prošlost, historičari se okreću »naturalnoj« historiji društva, sa zahtjevom da se »prevlada Ranke«, što nje-mački historičari nisu slijedili. Naturalna historija, ipak, hvata korijenje u SAD i Francuskoj. Sredinom dvadesetih, socijalna historija ustaljuje se u obje zemlje kao akademski priznata disciplina, s oslanjanjem na društvene znanosti, Lucien Febvre i Marc Bloch osnivaju »Annales«; formula »Annales« bila je: šira i humanija historija, koja će obuhvatiti sve ljudske aktivnosti, koju će prvenstveno zanimati analize struktura, ne događaja. Febvrea nasljeđuje Braudel; s njim sociologija dobiva definitivno mjesto u objašnjavanju ljudskog iskustva kao cjeline. Od 1948 i dalje, preko »Annales« vodi se dijalog između francuskih antropologa, sociologa i historičara. Do kraja pedesetih godina, sakupio se znatni fond znanja socijalnih historija, no čini se da ga sociologija nije znatnije koristila. Sve se još uvijek zbiva u znaku Parsonsova znanog pitanja: »Who reads Spencer now, anyway?«, no ne zadugo. Početkom šezdesetih, može se već govoriti o konvergenciji sociologije i historiografije i to ne samo u Francuskoj. Kao prijelomnice navode se djela iz »tvrdog repertoara« političke sociologije: Lipset (*The First New Nation*), Barrington Moore (*Social Origin of Dictatorship and Democracy*), Immanuel Wallerstein (*The Modern World System*). Razlozi? Najmanje dva: smjena društvenih promjena toliko je intenzivna da je bilo neophodno potražiti objašnjenja u *longue durée* i drugi, funkcionalizam je, budući na sceni čitavih tridesetak godina, pokazao svoje mane. Osnovna je bila: proučavanje društva »izvana«, bez obzira na »aktera«, njegove namjere i njegove definicije društvenih zbivanja. Tako sociologija, preko simboličkog interakcionizma, etnosociološkog pristupa i sl. otkriva, kaže Burke, kao novost ono što su socijalni historičari cijelo vrijeme radili. Ali, iz tog otkrića sociologija prosljeđuje sebi svojstvenom metodičnošću na polju analize nacije i etnije (4; 5).

Nacije, nacionalizmi, etnije; jedan prikaz metodičnosti

Može li se, i napose — vrijedi li, u takvoj temi biti metodičan? Emotivan, da: no što donose ljudskom duhu zaneseni željezničari kad pišu o historiji željeznice, kako je to rekao Hobsbawn? Zanimljivo je svoju nedoumicu o moguć-

³ Burke objašnjava: »Za političku historiju sve su vlade voljne platiti jer trebaju historijate svojih novih država« (2: 18).

nosti metodičnog pristupanja naciji izrazio Gellner (4); »Naša je nacionalnost, — kaže on, »kao naš odnos spram žena: i previše uvriježen u našoj moralnoj naravi a da bismo ga časno mijenjali, a opet i isuviše slučajan a da bi bio vriedan promjene« (G. Santayana, cit. u Gellner, s.l). Definicije nacionalizma metodički naglašavaju da je nacionalizam primarno politički princip koji izriče zahtjev da se politička i etnička jedinica moraju u što većoj mjeri preklapati. Ili, nacionalizam je teorija političkog legitimiteta koji zahtijeva da se etničke granice podudaraju s političkima, i posebno, da etničke granice unutar države budu tako ustoličene da vladaoci ne budu odijeljeni od podanika (4; 3). Nacionalizam, kad je aktivan, u pravilu nije racionalno simetričan (kao: neka svi narodi žive pod svojim krovom...) i slatkorječivo uman (kao: svi imaju pravo na razlike...); isključuje, mrzi, tamani, narcisoidan je. Razlozi tome i nisu tako tajanstveni; razmotrimo samo jednu malu računicu: koliko, naprimjer, ima potencijalnih nacija na kugli zemaljskoj? veoma mnogo. Postoje mnoge nezavisne političke jedinice a postoje i one koje to žele postati. Ipak i najjednostavnija računica pokazuje da broj onih koji su potencijalne nacije daleko nadilazi broj mogućih stvarnih država. Proizlazi da će biti teško udovoljiti zahtjevima svih da postanu države. Osim toga mnoge etnije ne žive u jednoj, već u više političkih jedinica. Otud zaključujemo da teritorijalna politička jedinica može postati etnički »čista« samo ako isključi druge; a isključivanje se zbiva eksterminacijom, ili izbacivanjem, asimilacijom. Stoga je nacionalizam rijetko ili gotovo nikad miroljubiv (4). Opređeljenje nacionalizma parazitira na dva još nedefinirana pojma: na naciji i na državi.

Ako nema države, nema ni nacionalizma. Jer, ako nema države, nema ni državnih granica, pa nema ni problema pokrivanja etničkih i političkih granica. Ne postoji li država, ljudi mogu naprosto žaliti što države nema, ali to još nije nacionalizam. Historija pokazuje da se nacionalizam rađa ne u uvjetima kad nema države ili zato što je nema, već u uvjetima kad je država prisutna, ali postoji tek kao slutnja, kao nagovještaj, »conspicuous«. Nacionalizam se rađa u uvjetima kad se u postojećoj državi odbacuju razni kompleksi u diobi državnog rada, kao: kako su određene granice, kako je podijeljena vlast, kako se dijeli profit ili gubici i sl.

»Ta je pojava vrlo značajna. Ne samo što naša definicija nacionalizma parazitira na apriornoj definiciji države već čini se uzima zdravo za gotovo da se nacionalizam javlja baš tada kada država već postoji. Postojanje politički centraliziranih jedinica, te usporedno postojanje političke i moralne klime koja centralizaciju opravdava kao normu, nužan je iako ne i dovoljan uvjet za pojavljivanje nacionalizma« (4: 4). Otud, dakako, ne slijedi da u svakoj državi mora postojati nacionalizam; naprotiv, pojavljuje se tek u nekima. Kojima?

Razmotrimo to sa stanovišta svakodnevice »suvremenog čovjeka«.

Suvremeni čovjek o državi u pravilu ne razmišlja. Tu je kakva je, uzima je kao datost; štoviše, on može zamisliti bez teškoća da živi bez države, da zanemari njenu kontingentnost.

No čovjek bez nacije/etnije daleko je veći izazov imaginaciji suvremenog građanina. Čovjek bez nacije/etnije jest čovjek bez sjene. Čovjek bez nacije obično je prošao kroz neku katastrofu, neki izvanredni događaj. Čovjek mora imati naciju kao što mora imati nos i oba uha. I ta simbolička violencija »mora imati naciju« predstavlja »hard core« nacionalizma. »Pripadati naciji, imati svoju naciju nije nikakav inherentni atribut čovječanstva, ali se takvim predstavlja« (4: 6).

A zapravo, nacije/etnije kao i države kontingentne su a ne univerzalne nužnosti. Nijedna ne postoji oduvijek i u svim uvjetima. Pa što je to, u moderno vrijeme, očito univerzalna i normativna a inače kontingentna, ideja nacije/etnije?

Sa stanovišta aktera, što je na primjer etnija? Prema Gellneru, sa stanovišta aktera, etnija i nacija može se definirati kulturalno i volunтарыstički. Prvo, dva čovjeka pripadaju istoj naciji/etniји tada i samo tada (if and only if) dijele istu kulturu, pri čemu pod kulturom podrazumijevamo sistem ideja i znakova, udruživanja i načina ponašanja te komuniciranja.⁴ Drugo, dva su čovjeka iste nacionalnosti tada i samo tada kada prepoznavaju jedan drugog kao pripadnika iste nacije. Drugim riječima, nacije su artefakti uvjerenja ljudi, solidarnosti, lojalnosti. Puki agregat osoba koje zaposjedaju neki prostor postaje nacijom tada kada si osobe međusobno počinju priznavati određena prava i obaveze koje proizlaze iz svojstva »pripadanja«.

Zamjećujemo da dva ingredijenta u tim definicijama nacije/etniје — kulturalni i volunтарыstički, su-opstoje no nije određeno, kako? U kakvim to prilikama i kada, dolazi do nacionalizma kao pokreta? Ovdje prelazimo na naš uvodni problem: država je nužna za nacionalizam, ali u svakoj državi nije nužno da nailazimo na nj. U kojima, dakle, zašto i kada nailazimo na nacionalizam kao pokret? Odgovor na to nalazimo na dva plana: na planu historije razvoja ljudskih društava (4) koja su sva bez izuzetka prošla ili prolaze kroz tri osnovne faze (predagrarnu, agrarnu i industrijsku) i na planu specifičnom za naciju — planu međuigre *polisa (polity) i kulture*. Nacionalizam je općenito samo vanjska manifestacija dubinske frikcije, prilagođavanja, satiranja između ta dva idiosinkratički postavljena plana ljudske zajednice.

Ta je frikcija neizbježna u svakom društvu (5). Da bi se pak u nekim društvima nadala kao »nacionalna«, moraju se steći uvjeti za konvergiranje kulturnoga i političkog momenta. Tada politika počinje pisati programe kulturi, kultura politici počinje pružati simboličku zavjetrinu. Ta igra polisa i kulture stalna je; iz čega proizlazi da nacionalizam nije buđenje neke stare, prikrivene, uspavane snage, kao što se često predstavlja; nacionalizam je zapravo »posljedica novog oblika društvene organizacije, koja se zasniva na internaliziranima, o obrazovnom sistemu ovisnim visokim kulturnim tekovinama, zaštićenih državom« (4: 48). Nacionalizam, igrajući između kulture i polisa, upotrijebi poneki »stari štos«, neki artefakt etničke prošlosti, i ono što je zanimljivo jest koje upotrijebi i kada. Ali mnoge odbacuje, ili ne uzme u obzir.

Nacionalizam je, prema tome, kristalizacija novih političkih tvorevina, a ne buđenje starih. On određuje u većem dijelu normu legitimiteta političkih jedinica u modernome svijetu; potreban je svima, no samo neki ga upotrijebe u podržavanju, izgradnji i mijenjanju legitimiteta.

Srž i funkcija etniciteta

Iz tvrdnje o međuigri polisa i kulture može proizići i slijedeća tvrdnja: nacionalizam u pravilu, smještajući tu igru u vrijeme i prostor, nalazi potrebnim da se utemelji u pranacionalnim, etničkim vezama i sentimentima. Na taj način nacionalizam briše prekide između tradicionalnoga i modernog, mogli bismo reći čak je zaslužan za kontinuitet. I tu se, prema Smithu na primjer (6) postavlja osnovni zahtjev analitičke prirode: prije nego što pristupi razotkrivanju sličnosti i razlika između etničkog i nacionalnog, između »nekad« i »sad« u etničkome i u nacionalnom, sociologija se mora pozabaviti slijedećim osnovnim konceptima: »oblikom zajednice«, »identitetom«, »mitom«, »simbolnim« i »komunikacijskim kodovima«. Zašto baš tim konceptima? Zato što su osnovni dio analitičkog aparata kojim se pristupa »zajednici kulture«, kulturi u odnosu

⁴ N. Elias razlikuje koncepte *kulture i civilizacije* u njemačkom krugu: »... kultura ograničava ... civilizacija univerzalizira ...« (3:5).

spram polisa, kulturnom kolektivitetu. »Jezgra etniciteta — kaže Smith, — očito je u njegovoj funkciji prenositelja povijesnog i oblikovatelja individualnog iskustva, a temelji se na 'kvartetu' mita, memorije, vrednota i simbola« (6: 17). Posebne odlike i trajnost »etničkog« ne nalaze se u njegovoj ekološkoj ili klasnoj konfiguraciji; one leže u prirodi etničkog mita i simbola, u povijesnim memorijama i središnjim vrednotama, u mehanizmima njihova raspršivanja u jednoj vremenskoj točki i u mnogim generacijama.

Mnogi se danas slažu da »etničko« analitički ne treba prethoditi »nacionalnom«; isto tako, da zahtjev, traganje za identitetom nije i ne mora biti univerzalna kulturna pojava. No jedno se može dosta sigurno ustvrditi i to je da je u procesu izgrađivanja čak suvremene nacije, kristalizirana etnička komponenta od vitalnog značenja. Već prema tome, koliko je etnička komponenta i kojeg tipa oživjela i usidrila se u suvremenu naciju, mogu se uspješnom kooperacijom sociologije i historiografije izraditi tipologije »nastajanja i reproduciranja« suvremenih nacija. Takva bi kooperacija imala i zadatak da se približe upozna i razudi instrumentalistički pristup etničkom i nacionalnom. Ona naime sugerira da postoje »etnički korijeni koji u znatnoj mjeri određuju prirodu i ograničenja moderne nacije i nacionalizma, a koje moraju uzeti u obzir i političke elite, žele li postići svoje ma i kratkoročne ciljeve. Jer kulturne forme unutar kojih djelujemo same za sebe moćne su odrednice kako naših ciljeva tako i sredstava kojima ih postižemo« (6: 18).

LITERATURA

1. *Canadian Review for Studies in Nationalism: Bibliography*, VII/1982, IX/1983, X/1984.
2. Burke, Peter. *Sociology and History*, London: Allen/Unwin, 1980.
3. Elias, Norbert. *The History of Manners*, Oxford: Basil Blackwell, 1983.
4. Gellner, Ernest. *Nations and Nationalism*, Oxford: Basil Blackwell, 1984.
5. Hobsbawn, Eric. »Some Reflections on Nationalism«, u: Nossiter, T. I. (izd.): *Imagination and Precision in the Social Sciences*, New York: Humanities Press, 1972, str. 385—406.
6. Smith, Anthony D. *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford/New York: Basil Blackwell, 1987.

A POSSIBLE SOCIOLOGICAL CONSIDERATION OF NATION AND ETHNICITY

SUMMARY

For quite some time, at least ever since the days of *Annales*, we have referred to a convergence of sociology and historiography. The author of the article provides proof of how fruitful a joint participation of both of these can be if ethnic revival, nation and nationalism are subjects of research. The analytical apparatus of traditional historiography and sociology is re-examined from the standpoint of modernity: attempts are made to prove that sociology is gradually giving up its obsession with »struktura« and function, while historiography is abandoning the »time sequence« of events, and that their getting together on the research material of ethnicity and of what is pertaining to nation can yield new theory-related achievements. The achievements might be based on the following: taking over from modern historiography into sociology the understanding of temporalness and of the temporal-spatial analysis, as well as taking over from sociology into historiography the understanding of structure and function.